

Zeitschrift: Romanica Raetica
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 9 (1993)

Artikel: Viarva romontscha : contribuziuns davart il lungatg, sia histora e sia tgira
Autor: Decurtins, Alexi
Kapitel: Il romontsch : in sguard egl avenir
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-859062>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 09.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il romontsch – in sguard egl avegnir

(en: Cal. Rom. 126, 1985, 96-106)

7. Il romontsch – in sguard egl avegnir

I Prognosas han lur crutschs

Scienza-fanzegna u scienza-ficziun ei oz alla moda. L'«uiara dalle steilas» ed ils films cun las aventuras da James Bond han savens dapli cuida che tocs cun quitaus da mintgadi.

Cun dar in'egliada egl avegnir dil romontsch arriv'ins buca gest viado els spazis dils planets. Tonaton ei la resca gronda ch'ins mondi vias puleinas e detti el fantisem. Da quei vulein nus untgir ton sco pusseivel.

II In milleni romontsch – Ei la miracla da cuoz?

Igl onn 15 avon l'era cristiana ei buca staus igl onn da naschientscha per propi dil romontsch. Quei onn ha denton aviert la Rezia pér da dretg alla influenza ed alla derasaziun dil latin e cun el dil patratg e dalla cultura da Ruma. Ei ha cuzzau tschentaners entochen ch'il romontsch ei semarmenius e s'enfirmius sco enfiarla neolatina, quei vul dir, entochen ch'el ei passaus dil latin dil pievel al romontsch cun ses divers roms (sursilvan, sutsilvan, surmiran, ladin), mantenend da tuttas sorts fastitgs da temps e lungatgs vargai. Mo dapi lu eis el alerta, ha el cuntinuau sia via nuninterruttamein tochen oz, ei daventaus igl instrument da communicaziun e conversaziun. El ei vegnius raffinaus e slargiaus pli e pli fetg a pei ed a pass cun ina cultura muntagnarda semplia e surveseivla, ch'ei per cletg mai seserrada anoviars. Ch'il romontsch ei restaus per tontas generaziuns ligiom e punt denter ils carstgauns, ch'el ha teniu pétg sur varga in milleni (considerau naven dalla fasa neolatina), ei ina vera e propria miracla.

Sia historia (descretta autrora; pareglia nr. 1) ha giu aults e bass. La Rezia ei daventada baul enzatgei sco in cuolm da glatsch en ina gronda mar, cun auas resviultas ed agitadas da currents da nord e sid. Midadas cuntinuadas da clima politic, economic e cultural, han mulau, empitschniu, magliau e slavau el. Ed ei fa tutta pareta sco sche quella lavur dil temps e dallas auras fuss aunc buca a tiern. Con gronda ei la part dil cuolm da glatsch sut il nivel dall'aua? Con fermes ei il postament? Quei ei grev da dir! La mar ei oz buca pli mo ina continental, mobein in ocean, il mund modern cun tut ses connexs e sias implicaziuns, cun tut ses prighels, mo era cun ses avantatgs e sias untgidas. Nus essan – e quei ei per biars ina nova enconuschientscha – per dabia buca persuls cun nossa sort. La solidaritad dallas minoritads ei a strada.

Veglias pitgiras e novas speronzas

Las reacziuns murdentas ed agressivas en la pressa e publicitad grischuna e svizra suenter ils onns 70, cunzun en la secunda mesadad dil decenni, davart il pigiurament e cal dil lungatg, han fatg patertgar ils Romontschs sur da lur art e part en la Svizra quadrilingua e sur da lur exeistenza. Niev ei apparentamein che la schientscha romontscha ei sederasada, ch'ella ha tschaffau pli e pli biars Romontschs e ch'ella ei s'unida cun ils sforzs parallels per la tgira dils monuments e baghetgs, per la protecziun da natira ed ambient e per in risguard pli grond per scadina minoritad. Il simbol da «Tamangur» da Lansel ei oz pli che mo palpabels. Sco igl uaul da schiembra entadem S-charl, che sedosta al cunfin dalla vegetaziun (ed oz als mals da surengiu), aschia era ils Romontschs. Cu ina plonta ei en prighel catscha ella tut a dubel e rimna sias davosas forzas per scampar dalla malsogna. Leu nua ch'in lungatg ei en prighel semuossa ei, sco quei ch'ins ha fatg valer gia savens, con fetg ch'el ei ligiaus cun ses purtaders e con afuns ch'el tonscha. Ei vegn denton ad esser impurtont che nosa activitad actuala seigi buca ina tala fatga mo en panica, mobein urdida e realisada en moda ponderada e coherenta.

La tscherca carschenta dall'identitad, sco nus havein caracterisau ella sisura (mira nr. 1, IX, 9.3) fa sias pretensiuns als Romontschs cunzun sil camp dalla cultivaziun dil lungatg. E cun quei ch'il lungatg, la pusseivladad da s'exprimer ni da capir, da scriver ni da leger, lubescha pér in tal svilup cumplein, eis ei mo raschuneivel ch'ins detti ad el dapli peisa. Vul ins per in motiv u l'auter buca acceptar quei, sminuend adina dapli la cultivaziun cunscienta dil romontsch, lu san ins garantir, tgeinin ch'il destin dils Romontschs sco pievelet cun atgnas ragischs ed atgna tempra vegn ad esser. La tema da «buc esser dallas varts», da vegnir alla cuorta, da buca tener tila cun las pretensiuns dil mintgadi, ha fatg ch'il romontsch ha piars terren sin tuts il camps. Mo cun surmuntar quellas temas e resalvas vegn ei ad esser pusseivel d'astgar mirar cun fidonza egl avegnir.

Ins dat buca fetg sperasgiu cun pretender che la pressiun d'anoviars, il sforz dallas circumstanzias, seigien stai la raschun dils biars malengasis. Els han tuccau en diversas fasas ina minoritad, che haveva adina en bucca il plaid «dustonza», mo che fuva la finala nunpreparada per seriscuder scosauda.

L'economia ed il turissem en stedia carschen han promoviu la mobilitad e sgurdinau las structuradas serradas d'antruras. Glied vegn neutier, indigens van naven per raschuns da gudogn. L'agricultura semida. Las difficultads d'assimilar ils hindersess sepresentan gest leu, nua che la dustonza stuess esser la pli ferma, els centers regiui-

nals. La resca che la malsogna sepegli gest da quels centers anora ei buca pintga.

Turissem ed economia en svilup, quei vul per ordinari era dir activitads e purschidas culturalas pli intensivass (gallarias d'art, concerts, folclora etc.). Mo enqualgadas sedamond'ins, sche quei ei buca plitost dictau da motivs propagandistics e sche quei sa remplazzar la forza e vertit carschida organicamein da nos vitgs d'antruras.

La publicitad e la baselgia fan ils emprems pass viers ils jasters: la vischnaunca, ils priedis, las affischas e communicaziuns, las inscripziuns. Ins vul risguardar tuts e tut. A liunga vesta constatesch'ins denton ch'il binari biling ei ordvart stentus. La consequenza ei lu ch'il lungatg che tuts capeschan, il tudestg, ha il damogn, che siu diever daventa pli e pli exclusivs. Cun ils medems motivs sedrezzan l'administraziun cantunala, quellas communalas e las dertgiras tenor il schema cantunal, v.d. tudestg. Quei ei pli capeivel, pli sempel e pli raziunal. Il romontsch vegn alla cuorta.

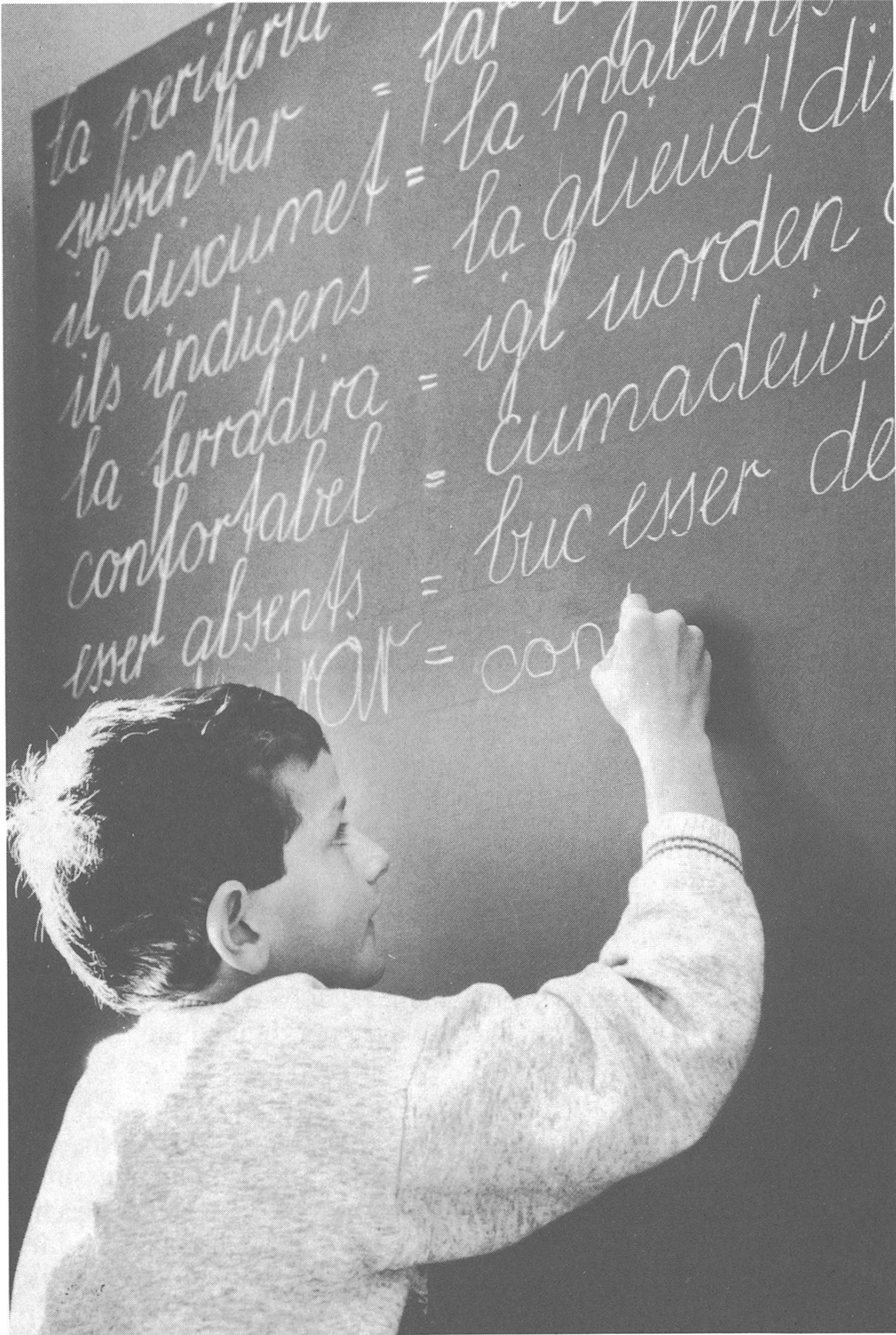
En scola san ins constatar naven dalla Secunda uiara tochen els onns 70 ina stedia digren dalla part romontscha. Capeivel: cun cargar la scola cun pli e pli bia materias e cun direger ella tenor ils basegns dalla scola tudestga, sto la qualitad dalla romontscha piarder en substantia.

Novas vias

Rinforzar la scola e la scolaziun

Ina migliur dat ei mo lu, sche l'instrucziun romontscha survegn dapli peisa e sch'ella vegn buca scavazzada dafertontier per tema da buca puder satiuer ils auters; mo lu, sche la scola secundara e las scolas professunalas e medias prendan effectivamein risguard d'ina eventuala nova orientaziun.

Igl ei legreivel ch'il Cantun ha realisau dapi entgins onns ch'ei dat buc in'untgida. Il plan d'instrucziun cantunal circumscriba claramain las finamiras generalas e las vias leutier sils camps «Romontsch sco lungatg matern» e «Tudestg en scolas romontschas». La voluntad da midar il trutg ei avonmaun. Ils cudischs da scola vegnan refatgs ed adattai als novs basegns, antologias da texts informativs ein cumparidas, ina historia dalla litteratura ei sin via, in manual grammatical ei avonmaun, la historia naturala (biologia) vegn cumpartgida per romontsch. Quella instrucziun seschass era extender senza sefar mal sin roms sco la historia, la historia dalla patria e l'instrucziun civica, dond aschia al romontsch in spazi da semover, s'enfirmir e secum-

Il romontsch en scola

provar d'emprema qualidad. Denton emprov'ins era da daventar activs cul romontsch en las scolas professiunalas. Il romontsch sco rom da maturitad che quenta vegn a pretender dapli en las scolas medias e per consequenza era allas universitads. Aschia sesiara plaunet in fasch da mesiras che fan ch'ins banduna il cumpurtament da dustonza d'antruras per arrivar ad ina cultivaziun activa e positiva.

L'animaziun culturala

Las jamnas culturalas en l'Engiadina bassa a Scuol e contuorns cun il carr cultural dalla Pro Helvetia dattan d'entellir cun lur resultats e resuns, en tgei direcziun che la cultivaziun savess ir, tschaffond e muentond pli e pli biars Romontschs e cun els ensemen ils cumpatriots tudestgs e talians en las cuminonzas. Quei fa endamen, con impurtonta che la missiun dils animaturs regionalis savess daventar, sch'ei reussescha ad els da trer pil dretg schliep. Gia dils onns 50 fuv'ins vidlunder tier las uniuns culturalas da propagar l'idea d'animaturs regionalis. Las finanzas, mo era la tema latentada da survegnir en cass pigns «ugaus da cultura» han la finala terrau la proposta. Uss ein ils animaturs a post e han entschiet gl'atun lur activitads. Ei vegn ad esser captivont da mirar, tgei experientschas ch'els fan. Il moviment romontsch, era sch'el ha fatg enqualgadas il davondavos, ha merets ch'ins sa buca apprezzar avunda. Ins s'imagescha mo mal nua che nus fussen senza el. Oz han ils animaturs buca mo la pusseivladad da saver sefundar sin solidas structuras (Ligia Romontscha, Dicziunari Romontsch Grischun, uniuns regionalas, instituziuns privatas, las baselgias), els san coordinar ils sforzs, dar impuls ed ideas, enviar e carschentar la formaziun dils carschi, promover bibliotecas e canortas da sentupada, insumma instradar activitads culturalas che survargan la cunvenziun. Oravontut era esser allerts e vigilonts leu nua che situaziuns criticas sepresentan. Igl ei bien, sch'els tegnan en egl che la cultura ei enzatgei che survarga per dabia il lungatg.

La litteratura

La litteratura vegn considerada oz pli che mai sco ina experientscha humana denter autras, sco in camp da retscherca cun auters mezs e sin autras vias. Sriver vul dir s'exprimer per enconuscher meglier sesez, per anflar siu post en la societad e convivenza, gidar a scarplir tons e tons problems che pertuccan nus tuts. Il tierm «belletristica» (litteratura biala) ei passaus empau el secund plaun, la litteratura ei daventada engaschada ed engaschonta. Co savess ei esser auter cun tut las resviultas ch'ei ha dau ils davos decennis? Sco il lun-

gatg, fagend part intimamein da lez, ei e sa la litteratura el pli vast senn dil plaid esser ina aventura adina nova e frestga. In spieghel cul qual il carstgaun sa s'identificar, sch'el empren igl amuleins da leger, da tuchegiar e da seconfruntar. Mo per ch'ella seigi e resti quei, tuc-ca ei da schar reger gronda toleranza, da buca gest scavalcar las barricadas per mintga vierv u patratg che dispareglia da quei ch'ins ei disaus d'udir e da leger. Mo aschia sa la litteratura esser in levon, ni-zeivels e prospereivels la finala per tuts.

Il Rumantsch Grischun

El moviment romontsch dils davos onns muntan l'idea e las entschattas dil Rumantsch Grischun senza dubi enzatgei fascinont. Cun quei manegel jeu gnanc il fatg sco tal ch'igl ei reussiu en cuort temps d'anflar in pigiament sil qual tuts ils Romontschs san s'unir cun bu-naveglia, mobein plitost ils contuorns. La capientscha romontscha vicendeivla, il process d'identificaziun, ha contonschiu in tal scalem ch'enzatgei semegliont ei in summa stau pusseival, che l'idea ei vegnida acceptada silmeins cul tschurvi empau dapertut. Il siemi da P. à Spescha e G.A. Bühler ei serealisaus a siu temps. Beincapiu, il Rumantsch Grischun ei aunc buca sur l'aua vi. Mo ils emprems pass el sturtariel ein empermettents. Dacheudenvi dat ei buca da sestrer e sepitgar, tgei idiom che vegni en damonda per in text che sedrezza a tuts. Mo dapli ei il Rumantsch Grischun daventaus in punct da cristallisaziun, quei astg'ins buc emblidar, in fanal forsa aunc empau dalunsch a biars che dat direcziun e finamira. Zaco lubescha quella untgida era da sefar libers dil derschalet da patertgar adina mo en categorias idiomaticas, da star a garnugl en l'umbriva digl agen clutger. Il Rumantsch Grischun vegn a pretender ch'ins coordineschi dapli ils sforzs sil plaun dils idioms, buc il davos ils sforzs per ils neologissems. Ed in'otra valur para dad esser contonschida oz: il fatg che las forzas animadras romontschas (ch'ins vegn a stuer carschentar systematicamein) ein generalmein disponiblas, ch'ellas ein buca fitgadas e fixadas en caums idiomatics e confessiunals. Quei ei nundetg impurtont tier in pievel pign e sch'ins vul buca riscar ch'ils biars programs leventai restien letra morta.

Las discussiuns animadas e passiunadas davart il Rumantsch Grischun dapi 1987 fan endamen che sia cuorsa ei tut auter che grada. Par. perquei era pp. 26 s., 96 ss.

Per concluder

Als patratgs che jeu hai splegau fuss ei pusseivel d'aschuntar aunc biars auters. Els muossan a mintga cass ch'igl avegnir dil romontsch

ei tuttavia buc aschi stgirs sco quei ch'ins pudess crer. In niev spért da vera lavur cumina para dad esser a strada denter ils Romontschs e denter lezs e lur vischins d'auter lungatg. Ils mieds d'informaziun: gasettas, radio e televisiun lavuran cun pli bia esit per l'integraziun culturala. La Ligia Romontscha accentuescha pli e pli fetg l'acziun, il Cantun ei semuentaus giu dil pedestal d'administratur ed observatur distant, la politica cantunala e federala ha fatg enconuschientscha cun las damondas minoritaras. Igl ei bien aschia, pertgei che la smanatscha per la minoritad romontscha ei denton buca vegnida dil meins. Bia vegn a depender, schebein ei reussescha egl avegnir da promover in turissem migeivel e da qualitat che dat paun e gudogn, mo che planescha buca la veta e cultura indigena. Ils segns alarmons en la natira vegnan podà en agid ch'ins fetschi giudezi empau daptut.